

19. Belton R.K. Competing Definitions of the Rule of Law: Implications for Practitioners. Carnegie Papers: Rule of Law Series. 2005. № 55. 38 p. URL: <http://www.carnegieendowment.org/files/CP55.Belton.FINAL.pdf>.
20. Saunders Ch., Le Roy K. The rule of law. Federation Press, 2003. 202 p.
21. Raz. The Politics of the Rule of Law. Ratio Uris. 1990. Vol. 3. Issue 3. P. 331–339.
22. Nollkaemper A. Rule of Law Dynamics in an Era of International and Transnational Government. ACIL Research Paper. 2011. № 10. 31 p.

СЕРБИНА Н. О.,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
теорії держави та права
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 342.7

ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ ЯК ОБ'ЄКТИВНЕ ПРАВОПОЛОЖЕННЯ У ПРАВОЗАСТОСОВЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядаються основні аспекти нормативного закріплення презумпції невинуватості у вітчизняному законодавстві, що зумовлює недосконалість регулювання правозастосування в публічній сфері діяльності.

Ключові слова: презумпція невинуватості, реалізація норм права, правозастосування, вимоги правозастосування, тлумачення норм права, галузі публічного права.

В статье рассматриваются основные аспекты нормативного закрепления презумпции невиновности в украинском законодательстве, что приводит к несовершенству регулирования правоприменения в публичной сфере деятельности.

Ключевые слова: презумпция невиновности, реализация норм права, правоприменение, требования правоприменения, толкование норм права, отрасли публичного права.

The article deals with the main aspects of the normative consolidation of the presumption of innocence in domestic legislation, which leads to imperfection of the regulation of law enforcement in the public sphere of activity.

Key words: presumption of innocence, implementation of the rules of law, law enforcement, requirements of law enforcement, interpretation of the law, field of public law.

Вступ. Актуальність теми полягає у недосконалості нормативного закріплення принципу презумпції невинуватості у вітчизняному законодавстві, що унеможливило його правореалізацію. Обмежувальне або розширювальне тлумачення поняття злочину, що закріплено у ст. 62 Конституції України, спричиняє двояке трактування його змісту та породжує відсутність вказаного принципу у всіх галузях публічного права, окрім кримінального процесу. На шляху розбудови правової держави в Україні провідне місце відводиться вдосконаленню



діяльності щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини і громадянина. З метою загальнодержавної підтримки цього напрямку було прийнято Указ Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015 «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини», де окремим вектором державної політики є забезпечення права на справедливий суд.

Постановка завдання. У юридичній літературі всебічно висвітлено основні вимоги та принципи правозастосовної діяльності, її ідеологію та ціннісні орієнтири. Але в контексті нашої статті ми спробуємо розкрити зміст презумпції невинуватості як основного критерію владної діяльності – реалізації норм публічного права.

Результати дослідження. Презумпція невинуватості має багатовікову історію. Її теоретичне зародження бере свій початок у відомій ще римському праву «презумпції добропорядності» (*praesumptio boni viri*). У III ст. н. е. римський юрист Юлій Павло сформулював правило: *Ei incumbit probatio, qui dicit, non qui liegat* – «Доводити зобов'язаний той, хто стверджує, а не той, хто заперечує». Зародження загальносуспільної ідеї презумпції невинуватості на теренах європейського правового простору пов'язують з ім'ям італійського науковця Чезаре Беккарія, який писав у 1764 р. в книзі «Про злочини і покарання»: «Ніхто не може бути названий злочинцем, поки не винесено обвинувального вироку, і попередній висновок по суті є покаранням, яке повинно бути якомога менш тривалим і менш суворим». Популярності обговорення вказаної тематики набрало в часи Великої буржуазної революції, французькі просвітителі здійснили прорив у світовій державно-правовій думці.

Так, Декларація прав людини та громадянина, проголошена Установчими зборами Франції 26 серпня 1789 р., стає центральним документом, яка породжує нові ідеї рівності громадян перед законом, і принциповими положеннями співрозмірності злочину і покарання, презумпції невинуватості, відмови від «уявних» злочинів (чаклунство) тощо. Своє нормативне закріплення знаходить принцип презумпції невинуватості: в ст. 9 – «оскільки кожен вважається невинним, поки його провина не встановлена, то у випадках, коли визнається необхідність арешту особи, будь-які надмірно суворі заходи, які не є необхідними, повинні суворо припинитися законом» [1]. Дослідженням зазначеного правового феномену займалися перші правники століть, починаючи від Жана Лемоналіас Йоганес Монахуса (XIII ст.), Вільяма Гарроуа (XVIII ст.), Джона Санкі (XX ст.) Теоретичне дослідження поняття й основних його характеристик висвітлено в працях вітчизняних учених: В.Д. Бабкіна, Ю.Л. Власова, О.В. Зайчука, В.Г. Гончаренка, С.В. Гончаренка, М.С. Кельмана, А.М. Колодія, М.Й. Коржанського, О.Р. Михайленка, М.М. Михеєнка, В.В. Молдована, О.Г. Мурашина, Р.С. Огірка, Н.М. Оніщенко, В.Т. Нора, Н.М. Пархоменка, О.Ф. Скакун, Д.С. Суханової, В.М. Тертишника, О.Д. Тихомірова, Ю.С. Шемшученка, М.Є. Шумила, Г.Ю. Юдківської та ін.

Навмисно пропускаємо часи царської дореволюційної Росії та Радянського Союзу, адже розробка правового феномену презумпції невинуватості в зазначений проміжок часу характеризується полярністю думок і заслуговує на висвітлення в окремій науковій праці.

Дисертаційне дослідження на сучасній науковій ниві провели В.В. Крижанівський, Т.І. Фулей, Т.М. Мирошниченко, розглянувши природу презумпції невинуватості в теоретико-прикладному аспекті. Поштовхом до нових наукових пошуків стало прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України у 2012 р. Водночас необхідно зауважити, залишаючи поза увагою інші галузі публічного права, що основною сферою аналізу є саме кримінальна юстиція.

Теоретичні моделі визначення правової презумпції у своїх дисертаційних і наукових працях сформулювали дослідники: Д.С. Суханова, котра запропонувала логіко-юридичне положення, що є припущенням про існування або не існування юридичного факту [2], О.М. Гаргат-Українчук, який дає таке визначення: «це закріплені в кримінально-процесуальному законодавстві про наявність або відсутність юридичних фактів, засновані між ними і фактами наявними, тобто фактично доказаними, які не вимагають спеціальних доказів і встановлення для завдань кримінального процесу шляхом покладання на його суб'єктів певних прав і обов'язків» [3, с. 448].

Нормативне закріплення принципу заклали міжнародні нормативно-правові акти: Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р.



[4, с. 24]; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р.; Конвенція про захист прав людини і основних свобод [5, с. 113]. У ст. 62 Конституції України законодавчо закріплено, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь [6].

Презумпція невинуватості в теорії права характеризується як принцип, за яким щодо особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, припускається невинність, поки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому законодавством, і встановлено вироком суду, який набрав законної сили.

Зміст принципу презумпції невинуватості, за судженнями Г.Ю. Юдківської, складають такі правила: жоден невинуватий не повинен бути притягнений до кримінальної відповідальності та засуджений; обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях; вину обвинуваченого має бути доведено відповідно до процедури та в порядку, передбаченому законом; обов'язок доведення вини покладається на сторону обвинувачення; недоведена винуватість обвинуваченого за своїми правовими наслідками дорівнює доведеній невинуватості; всі сумніви у винуватості особи тлумачаться на її користь; притягнення особи як обвинуваченого не породжує початку реалізації кримінальної відповідальності; судове слідство проводиться тільки стосовно підсудних і тільки в межах пред'явленого їм обвинувачення; тільки суд і лише у вирок може визнати особу винуватою та застосувати до неї кримінальне покарання [7].

У своїй роботі «Презумпція невинуватості як конституційна засада кримінального судочинства та її застосування в практиці європейського суду з прав людини» В.Т. Нор дає визначення: «презумпція невинуватості за своєю правовою природою є гарантією права особи, щодо якої розпочато кримінальне переслідування, на визнання її невинуватою з боку держави в особі її публічних органів і посадових осіб доти, поки вину її визнає суд своїм вироком, що набрав законної сили» [8, с. 3].

Про основоположне місце в правозастосовній діяльності презумпції невинуватості наголошує В.В. Топчій, який говорить, що вона є своєрідним індикатором реалізації прав і свобод особи під час кримінального провадження, а саме: усі громадяни, посадові особи держави всіх рівнів, органи судової влади, посадові особи правоохоронних органів і журналісти зобов'язані неухильно дотримуватися етичних і процесуальних вимог презумпції невинуватості особи [9, с. 62].

Презумпція невинуватості, як і право на захист, починають діяти з моменту, коли розглядається рішення про обмеження прав особи (наприклад, про затримання, привід, обшук, опитування тощо). Таке обмеження стає можливим вже на стадії дослідчої перевірки інформації про злочин, яка здійснюється і шляхом оперативно-розшукових заходів, і шляхом опитування осіб, у т. ч. потенційних обвинувачених. Розкриття принципу презумпції невинуватості як дефініції правозастосовної діяльності дає можливість стверджувати про її основоположне значення у сфері дії публічного права.

Під правозастосуванням необхідно розуміти форму реалізації правових норм, яка полягає у здійсненні їх приписів через владні індивідуальні акти уповноважених органів держави чи громадських організацій і їх посадових осіб. Правозастосування охоплює особливу сферу держави, в якій встановлюються основи фактичної і правової рівності всіх соціальних груп і прошарків населення, кожного окремого громадянина перед судом і законом.

Зазначена діяльність повинна відбуватися на дотриманні вимог законності, обґрунтованості, доцільності, справедливості та гуманізму. У кожній з цих вимог, на наш погляд, простежується взаємозв'язок презумпції невинуватості як фундаментальної основи владної діяльності.

У будь-якій демократичній правовій державі світу охорона та забезпечення прав і законних інтересів особи визначаються найголовнішим обов'язком держави. Однією з засад



презумпції невинуватості є заборона домагання показань шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів, що яскраво характеризує дотримання вимог гуманізму досліджуваної діяльності.

Правозастосовна діяльність також має здійснюватися на принципах справедливості й обґрунтованості, оскільки основна мета її реалізації полягає в ефективному регулюванні суспільних відносин і прозорості рішень, які ухвалюються. Як зауважив німецький дослідник Р. Циппеліус, право має регулювати людську поведінку у такий спосіб, щоб вигоди (цінності, переваги) й обтяження (витрати, зобов'язання) були розподілені справедливо; суперечливі інтереси були задоволені в порядку, відповідному до їх ваги і значущості; щоб ті, хто чинить карані діяння, отримували за них належну відплату, тобто аби у вирішенні конфліктів, які виникають у суспільстві, панувала справедливість [10, с. 20].

Відповідно до вітчизняного кримінального процесуального законодавства, однією з засад презумпції невинуватості є те, що обвинувачення не може ґрунтуватися на засадах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях, що покладено в основу вимог законності й обґрунтованості реалізації норм права.

Ця вимога закону не має конкретного адресата, вона звернена до всіх громадян, посадових осіб, державних і громадських організацій, до суспільної думки в цілому. Такої позиції дотримується Європейський суд з прав людини, який у своєму рішенні від 10 лютого 1995 р. у справі «Аллєне де Рібермон проти Франції» підкреслив, що сфера застосування принципу презумпції невинуватості є значно ширшою: він обов'язковий не лише для кримінального суду, який вирішує питання про обґрунтованість обвинувачення, а й для всіх інших органів влади. Виходячи з положень ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», практика Суду використовується як джерело права, у т. ч. і зазначене рішення.

Таким чином, все вищевикладене дає підстави стверджувати, що презумпція невинуватості має діяти не лише для випадків обвинувачення у вчиненні злочину, але й у разі притягнення осіб до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень і потребує законодавчої ініціативи.

Висновки. Проведений науковий пошук за вказаною тематикою засвідчує визначеність принципу презумпції невинуватості у правозастосовній діяльності в сфері кримінального права та відповідність процесу основним міжнародним стандартам судочинства, але водночас необхідно зазначити, що законодавча прогалина та неоднозначність нормативної регламентації в публічній сфері діяльності допускає випадки некомпетентного тлумачення та порушення основних прав громадян. Подальшої розробки потребують приписи закону, що стосуються нормативного забезпечення принципу презумпції невинуватості в сфері адміністративного публічного права, визначення прав та обов'язків як особи, так і владних органів.

Список використаних джерел:

1. Декларація прав людини і громадянина, прийнята депутатами Генеральних штатів 24 серпня 1789 р.
2. Суханова Д.С. Міжнародно-правові та національно-правові презумпції у сфері прав і свобод людини та громадянина: порівняльно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. О., 2010. 22 с.
3. Гаргат-Українчук О.М. Поняття, ознаки та значення правових презумпцій у кримінальному процесі України. Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки». 2009. № 45. С. 446–451.
4. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. Права людини. Міжнародні договори України. К.: Наукова думка, 1992. С. 18–24.
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. Права людини. Міжнародні договори України. К.: Наукова думка, 1992. С. 36–62.
6. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.



7. Юдківська Г.Ю. Презумпція невинуватості в кримінальному процесі України та практиці Європейського суду з прав людини. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe.

8. Нор В.Т. Презумпція невинуватості як конституційна засада кримінального судочинства та її застосування в практиці Європейського суду з прав людини. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2011. № 1. С. 3.

9. Топчій В.В. Презумпція невинуватості особи як гарантія забезпечення особистих прав і свобод у кримінальному провадженні: дис. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 62–64.

10. Котуха А.С. Презумпція невинуватості – історико-правовий аспект. Судова апеляція. 2009. № 1. С. 51–58.

11. Головченко В.В., Головченко О.В. Правозастосування і захист прав людини в суверенній Україні: монографія. Чернігів: Вид. Лозовий В.М., 2012. 327 с.

12. Крижанівський В.В. Принцип презумпції невинуватості у кримінальному процесі (порівняльно-правове дослідження): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2007. 20 с.

13. Юдківська Г.Ю. Презумпція невинуватості в кримінальному процесі України та практиці Європейського суду з прав людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2008. 20 с.

